Київський університет імені Бориса Грінченка, 2011

ЗАЛЕЖНІСТЬ УВАГИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ ВІД ПСИХО-СОМАТИЧНОГО СТАНУ ЇХНЬОГО ЗДОРОВ'Я

Зміни в соціально-економічному устрої України призвели до змін у ставленні держави та громадськості до осіб з порушеннями розумового або фізичного розвитку, зокрема й до розумово відсталих дітей. Увага до даної категорії дітей посилилася на предмет їх успішної соціалізації у суспільстві, що забезпечується опануванням розумово відсталими школярами відповідними соціальними компетентностями.

У зв'язку розвиток сучасної цивілізації підвищив рівень і якість життя, що поруч з позитивними факторами породжує негативні, які проявляються насамперед на здоров'ї людей, незважаючи на досягнення сучасної техніки та медицини, які дозволяють протидіяти різноманітним негативним проявам. Так серед розумово відсталих учнів зростає число дітей з різноманітними порушеннями й відхиленнями у розвитку. Як справедливо стверджує В.М. Синьов, «розумова відсталість визначається не етіологічними чинниками, а їхнім раннім впливом на мозок дитини. Зокрема, різноманітні вроджені, спадкові, набуті шкідливі впливи у пренатальний і ранній постнатальний періоди призводять до загального психічного недорозвитку» [8, с. 67], що впливає на опанування соціальними компетентностями. Відхилення у психічному або розумовому розвитку призводять до зниження перебігу будь-якого психічного процесу – емоційно-вольового або пізнавального та особливо їхньої складової – уваги. Відомо, що увага – одна з вищих психічних функцій. Проблема уваги залишається однією з актуальних у корекційній психопедагогіці. Вона є предметом спеціального вивчення фізіологів, психологів, педагогів як важливий показник характеристики розумово відсталих дітей.

На стан уваги в першу чергу звернули увагу фізіологи й нейрофізіологи І.П. Павлов, І.М. Сеченов, П.К. Анохін, О.Р. Лурія, О.А. Ухтомський та інші. О.Р. Лурія розглядав увагу як одну з «найбільш суттєвих сторін діяльності

© Шорохова В.В., 2011

людини», вбачаючи основу уваги в орієнтувальному рефлексі. За О.Р. Лурія функціями уваги є вибірковий характер свідомої діяльності людини, який однаково проявляється і у сприйманні, і в рухових процесах, і в мисленні [5].

Процеси уваги у розумово відсталих дітей досліджували психологи Л.С. Виготський, М.С. Певзнер, Б.І. Айзенберг І.Л. Баскакова, С.В. Лієпінь, Н.С. Осипова, У.В. Ульєнкова, Л.І. Переслені, Н.П. Вайзман, С.А. Сагдулаєв, Д.С. Гуровець та інші, які вказували на порушення всіх властивостей уваги в дітей даної категорії, але в той же час виявили можливості для її корекції.

Будучи необхідною умовою будь-якої людської діяльності, увага є одним з найважливіших показників загальної оцінки рівня розвитку особистості. Як одна з психічних функцій, увага тісно пов’язана з іншими психічними функціями людини. Поділяючи їх на вищий й нижчі, відомий психолог Л.С. Виготський довів їхню взаємозалежність. У вивченні особливостей уваги та формування її в розумово відсталих Л.С.Виготський провідне значення надавав мові. У роботі «Проблеми розвитку психіки» він писав, що завдяки мові дорослі направляють увагу дитини і лише на основі цього сама дитина поступово починає оволодівати своєю увагою. Функція уваги, як і решта вищих психічних функцій, виступає на двох основних рівнях – довільному і мимовільному. Довільна увага перебуває в тісній залежності від мовлення. Тому за Л.С. Виготським важлива функція слова, пов’язана з виробленням понять, стає для розумово відсталих недостатньою насамперед тому, що в них недорозвинені вищі форми довільної уваги. Розглядаючи виникнення довільної уваги, відомий психолог відмічав, що вона виникла в наслідок необхідності під тиском потреби і поряд з успіхом розумового розвитку. Це дало можливість П.Я. Гальперіну відобразити це у створенні ним теорії поетапного формування розумових дій. У розумово відсталих досить сильно проявляється слабкість довільної уваги, зокрема тоді, коли вона спрямовується на організацію внутрішніх процесів. Своєрідністю відрізняється і мимовільна увага.

© Шорохова В.В., 2011

Як вказує Є.А. Мілерян, увага як форма організації відображальної діяльності є необхідною умовою утворення нових і удосконалення наявних зв’язків, що лежать в основі будь-якого навчання та виховання. Тому уміння оволодіти увагою школярів є необхідною передумовою успіху навчально-виховної роботи з ними, оскільки для сформованості уваги характерні, на думку В.М. Синьова, спрямованість і зосередженість психічної діяльності людини на певних об’єктах [8, с. 246].

Між тим, як свідчать результати досліджень О.Р.Лурія, С.С.Корсакова, Л.С. Виготського, Е. Хайсармана та інших, увага розумово відсталих не досягає належної високої концентрації, і через певний час після включення в роботу слабшає або повністю зникає. Подальше виконання роботи здійснюється на низькому рівні активності, що призводить до стереотипних відповідей і пасивного виконання запропонованої діяльності.

У роботі "Проблеми розвитку психіки" Л.С. Виготський вказував, що розвиток психіки проявляється у зміні відношень між функціями. Увага є однією з вищих психічних функцій. Що ж вкладається в це поняття, яка його сутність?

У понятійно-термінологічному словнику "Спеціальна педагогіка" за ред. академіка В.І. Бондаря - увага - це "процес виділення об'єктів психічної діяльності з-поміж багатьох, зосередження на певних об'єктах при одночасному абстрагуванні від інших. Увагу характеризує вибіркове ставлення до навколишнього світу, коли з великої кількості подразників свідомість виділяє один або кілька... Розумово відсталі, особливо збуджені олігофрени, та діти з переважними ушкодженнями лобних відділів кори головного мозку, характеризуються різким недорозвитком довільної уваги, що спричинено особливостями вищої нервової системи. Тому в роботі з цими дітьми слід надавати особливу увагу розвитку компенсаторних механізмів формування всіх основних параметрів уваги, без яких неможлива навчальна і виховна діяльність, їхній подальший розвиток." [с. 394 - 395].

© Шорохова В.В., 2011

Основу уваги О.Р. Лурія вбачав у орієнтувальному рефлексі й наголошував, що він може бути викликаний і умовним подразником. "У людини таким сигналом може бути слово, яке легко викликає в неї явища підготовки, настороження, очікування появи сигналу." [5, с. 177]. Учений довів, що ретикуляторна система зв'язує кору головного мозку зі стовбурними утвореннями двобічними зв'язками і має не лише загальний, а й вибірковий вплив. Висхідна ретикулярна система лежить в основі біологічно обумовлених форм активації, а нисхідна забезпечує вищі форми вибіркової активації організму стосовно конкретних задач, які виникають перед людиною. Вивчаючи нейрофізіологічні механізми уваги, О.Р. Лурія вказував, що "вищі, довільно регульовані форми уваги, проявляються насамперед у дитини в підкоренні поведінки мовленнєвим інструкціям дорослого." [5, с. 185]. Цей висновок для нас дуже важливий, оскільки прямо вказує на роль інструкції як словесного методу, який забезпечує виховання уваги в розумово відсталих учнів у навчально-виховному процесі.

Оскільки нас цікавило питання стану уваги у молодших розумово відсталих школярів, ми звернулися до літературних джерел з метою знайти підтвердження залежності порушень уваги від наявності у дітей соматичних чи психічних відхилень від норми.

За матеріалами "Клінічної психології" на якість навчання дітей з епілепсією впливають порушення уваги, короткочасової пам’яті, порушення фактору швидкості, що проявляється у повільному засвоєнні інформації та набутті навичок. Наслідком даних порушень є зниження шкільної успішності, що проявляється внаслідок порушень уваги. Дослідженнями доведено, що у хворих неврозами значно знижена активна увага (концентрація й переключення). Особливо знижена активна увага у хворих на неврастенію, зокрема такі її динамічні характеристики, як переключення і стійкість. Значні труднощі в усіх хворих неврозами викликають завдання, що вимагають високої концентрації уваги. Знижені концентрація та стійкість уваги спостерігаються у хворих з диенцефальними розладами. [3].

© Шорохова В.В., 2011

С.В. Балканська, В.М. Студенікін, Л.М. Кузенкова, О.М. Маслова відмітили когнітивні порушення у хворих на епілепсію внаслідок складної взаємодії біологічних та соціальних факторів, які обумовлюють, крім інших порушень, мовленнєву дисфункцію, порушення уваги. Отримані результати дослідження свідчать, що у хворих на роландичну епілепсію найбільше порушені функції, які характеризують якість аналітико-синтетичних процесів: розподіл уваги, короткотривалої зорової пам'яті, образного мислення, темпу психомоторної діяльності. [1].

Щодо дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю, у яких мінімальна мозкова дисфункція, то Л.А. Ясюкова і В.М. Пугач вказують на порушення уваги в даної категорії дітей. Автори виявили причини, які призводять до порушення уваги, виділяючи в ролі основної – здоров'я майбутніх батьків, зокрема матерів, які часто хворіють та не можуть захистити майбутніх дітей і самі нерідко стають для них джерелом паталогічних впливів. Найчастіше це інфекції, які вражають матерів під час вагітності, різноманітні харчові отруєння, вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління. Також вказані автори констатують, що за значного навчального навантаження у таких дітей спостерігаються підвищена розумова стомлюваність, розлади уваги й пам'яті, незважаючи на те, що мінімальна мозкова дисфункція є найбільш легкою формою церебральної патології, яка виникає внаслідок різноманітних причин, але може нормалізуватися в процесі росту й дозрівання мозку. У таких дітей спостерігаються труднощі при формуванні довільної уваги, зокрема їм важко її концентрувати й переключати, розподіляти; також спостерігається нестійкість уваги, відволікання. За даними В.М. Пугача у дітей з мінімальною мозковою дисфункцією при навчанні читання спостерігається феномен "сковзання погляду", внаслідок чого вони часто гублять рядок, коли читають, тому вимушені користуватися лінійкою або слідкувати пальцем. Все це призводить до порушень уваги, нерозуміння розміщених на правому чи лівому боці рядка, оскільки вони не прочитують їх правильно. [9].

© Шорохова В.В., 2011

Ряд авторів (В.В. Лебединський, О.М. Мастюкова, К.С. Нікольська, В.Є. Каган та ін.) прийшли до висновку, що для дітей з аутизмом характерне відставання уваги від норми за всіма показниками: обсяг, концентрація, переключення тощо. Зокрема О.М. Мастюкова вбачає основне джерело порушення уваги в дітей з аутизмом у коливанні психічної активності внаслідок прояву короткотривалих психічних станів у корі головного мозку, завдяки чому навіть мимовільну увагу викликати дуже важко, оскільки діти не можуть певний час зосереджуватися на чомусь. Послаблена увага, малий її обсяг не дають можливості даній категорії дітей сприймати зовнішні сигнали. Взагалі у них найбільше страждає довільна увага внаслідок послабленого внутрішнього й різко вираженого зовнішнього гальмування.

Для дітей з розладами спектру аутизму характерні різноманітні супутні (коморбідні) розлади, насамперед епілепсія, порушення зору, розумова відсталість, тривожні розлади, синдром дефіциту уваги з гіперактивністю. Так, В.М. Башина і Н.В. Сімашкова в результаті експериментального дослідження довели, що у дітей з РДА спостерігається дефіцит зорової й слухової спрямованої уваги. [2, с. 164].

С.В. Лієпіня, вивчаючи особливості уваги учнів молодших класів допоміжної школи довела, що у школярів з неускладненою формою олігофренії спостерігається найменше відставання від норми в показниках обсягу уваги, стійкості, розподілу, а також у динаміці розвитку цих властивостей. [4].

Проаналізувавши отримані результати, до групи соматично-ослаблених дітей ми віднесли учнів, у яких поряд з розумовою відсталістю наявні соматичні захворювання, внаслідок чого порушується узгодженість рівнів емоційної регуляції, виникають різноманітні емоційно-поведінкові розлади, які обумовлюють відхилення у психічному розвитку дітей. Цю групу склали розумово відсталі діти з порушеннями зору (міопія, амбліопія тощо), з хронічним тонзилітом, порушеннями слуху; з кіфозами, сколіозами, плоскостопістю тощо.

© Шорохова В.В., 2011

Щодо наявності нервово-психічних порушень, то найбільший відсоток (18%) склали діти з психоорганічним синдромом; 3,5% – діти з епілепсією; у 16% наявні аутистичні риси особистості; 4,5% дітей – діти з психопатією.

Характерно, що у всіх 204 обстежених дітей наявні різноманітні мовленнєві порушення.

З огляду на отримані результати, ми дійшли висновку про необхідність корекції уваги у розумово відсталих учнів молодших класів з метою опанування ними навчальним матеріалом, що дасть можливість забезпечити їхню успішну соціальну адаптацію. Це можливо за умови організації компетентнісно-спрямованого навчально-реабілітаційного процесу.

Література

1. Балканская С.В., Студеникин В.М., Кузенкова Л.М., Маслова О.И. Когнитивные нарушения и их коррекция у детей с эпилепсией // Практика педиатра. Неврология.- 2008.- №3 (март). – С.24-27.
2. Башина В.М., Симашкова Н.В. К особенностям коррекции речевых нарушений у больных с ранним детским аутизмом // Исцеление, 1993. – С.161-165.
3. Карвасарский Б.Д. Клиническая психология: учебник для вузов. – 2-е изд.– Питер, 2002. – 960 с.
4. Лиепиня С.В. Особенности вимания учащихся младших классов вспомогательной школы // Дефектология, 1977. – №5. – С. 20-25.
5. Лурия А.Р. Лекции по общей психологии. – СПб: Питер, 2006. – 320 с.
6. Милерян Е.А. Вопросы теории внимания в свете учения И.П. Павлова о высшей нервной деятельности: автореф. … канд. пед. наук по психологии. – К.; 1954.– 21с.
7. Петрова В.Г., Белякова И.В. Психология умственно отсталого школьника. – М.: Академия, 2002. - 160 с.

© Шорохова В.В., 2011

8. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. – Ч. 1. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 238 с.
9. Ясюкова Л.А., Пугач В.Н. Педагогическая компенсация нарушения внимания и поведения у детей: методические рекомендации для учителей нач. школы. – Ижевск, 2001. – 28 с.

© Шорохова В.В., 2011